

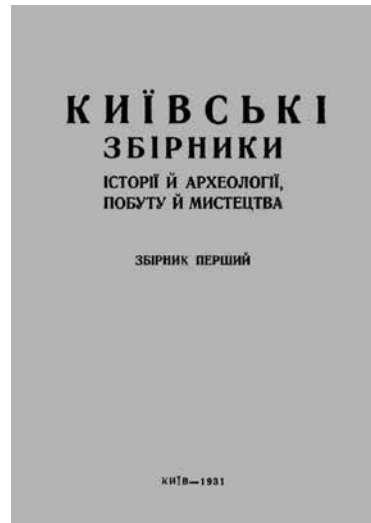
DOI

УДК 929:[902:94](477)

IN MEMORIAM

Другий збірник *Київських збірників історії, археології, мистецтва та побуту* виходить тільки нині. Перший, під первісною назвою *Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва видає Академічна комісія історії Києва* було здійснене під загальною редакцією академіка Михайла Грушевського у Києві 1931-го р.¹⁾

Та збірка була першим і останнім подихом українського киевознавства ХХ ст., яке за такий короткий час існування заклало ідеї досліджень історії української столиці досі не здійснені. Всі автори разом із головним редактором академіком Михайлом Грушевським були стерті російським більшовизмом з київського горизонту фізично. Їхні трагічні долі та вбиті життя сповнюють серця нащадків скорботою. Історики, мистецтвознавці, археологи, літературознавці — всі вони писали про український Київ, його історію, археологію, мистецтво з висоти своїх наукових знань і професійних методів досліджень,

Іл. 1. Титул першого видання *Київських збірників* 1931 р. Джерело: <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=10325>

¹⁾Електронна версія збірника: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=10325>.

підносячи внесок Києва як цивілізаційного центру світового рівня.

Автори статей першої збірки висловлювали погляди під кутом української «оптики», а радше представляли історію Києва як історію української столиці тоді, коли була уже сформована нова московська більшовицька «українська» столиця у Харкові з прицілом на Київ і опертям на більшовицьку демагогію і регіоналізм.

В цей короткий період між імперською і більшовицькою владою, коли із імперської синодально-православної половини «исторической топографии Киева» відсіялося українське киевознавство, заклалися дослідницькі теми, що донині є актуальними для української урбаністики та культури.

Грошова дотація уряду на підтримку академічних інституцій ВУАН і присвячена 10-річчю цієї установи дозволила видати цю збірку, що рахувалася черговою у великій програмі порайонного дослідження України. Одним із унікальних збірників про історію Києва та Київщини став *Київ та його околиця в історії і пам'ятках*²⁾.

У передмові до першої збірки видання від імені Комісії історії Києва і Правобережжя, підписаної головою комісії академіком М. Грушевським, членом-кореспондентом ВУАН Володимиром Щербинюю, керівничим комісії, Іваном Щітківським, секретарем, та Сергієм Шамраєм, секретарем підкомісії Старого Києва, упорядники написали: «Потреба такого органу (мається на увазі Комісія з історії Києва та Правобережжя — ред.) вивчання і висвітлювання історії Києва і його життя відчувалася здавна і відчувалася сильно. Такий культурний й історичний центр світового значіння, що стільки разів кидав проміння людського розуму, творчого генію, організаційної ініціативи на великі простори Східної Європи й Євразії («З пояснюючої записки в справі заснування Київського муніципального музею поданої від Київської комі-

---

²⁾*Київ та його околиця в історії і пам'ятках* / Українська академія наук, Історична секція; Під редакцією голови секції академіка Михайла Грушевського. [Київ]: Державне видавництво України, 1926. 475 с.

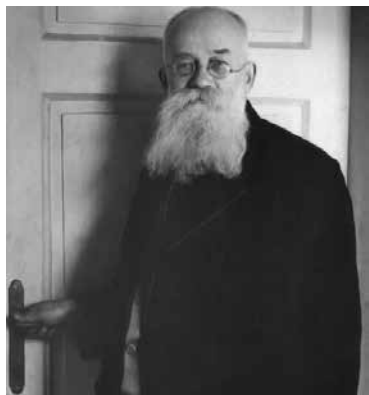
сії» — примітка упорядників) повинен мати постійні органи свого дослідження! Вони й виникали, були такі спроби здавна, — але, на жаль, не тривкі. Будемо сподіватись, що ювілей його наукового огнища (ВУАН — ред.) положить фундамент тривкий і міцний!»

Не поклав фундаменту і донині — поодинокі спроби досліджень історії міста «києвознавцями» досі залишилися спорадичними і навіть майже 30-ть років незалежної України не дали прикладу створення наукової інституції дослідження історії міста, яка від 1930-го року збільшилась ще майже на сто років більшовицької окупаційної влади, до подій якої увійшли червоний терор та Голодомор, фашистська окупація, Бабин Яр, дисидентство 60-х...

Сучасний Музей історії Києва, який спромігся відкрити у 1982 р. тодішній голова ЦК Компартії УРСР В. Щербицький на ознаменування 1500-літньої історії міста, наразі знаходиться у «засланні», вигнаний з історичного приміщення Кловського палацу наказом В. Януковича і перспектива його невідома. Проблема залишається — за все ХХ століття в Києві не було побудовано жодного офіційного музею. «Заслання» Музею Києва триває з 2006 р., — хоча можна сказати, що нічого не виправилося з 1930-го року. Радянський музей історії Києва демонстрував радянську історію міста, де «вічне стремління» українського народу до «воз'єднання зі старшим братом» та класова боротьба були провідними темами.

Говорити про дослідницький центр історії Києва поки не доводиться: раз по зраз проблема залишається «неактуальною». Цим збірником ми хочемо підкреслити важливість теми історії Києва, започаткованої ще у 30-х роках. Київ з його винятковим історичним, культурним та політичним надбанням, на яке зазіхає політична доктрина «русского мира», давно має отримати інституціональну організацію для розроблення та дослідження своєї історії, культури, мистецтва, побуту...

УПОРЯДНИКИ ТА УЧАСНИКИ ПЕРШОГО ЗБІРНИКА

Іл. 2. Михайло
Грушевський. 1930-і рр.
Джерело: <http://www.golos.com.ua/article/326555>

Академік **Михайло Грушевський**³⁾, видатний історик України-Руси, ідеолог і вчений був знищений через чотири роки після виходу першого збірника, в якому був розміщений його нарис «Три Академії» присвячений історії освітніх рухів у Києві, в якій він констатував, що «прийшов час передягти наукову роботу розвинену на київському ґрунті протягом ХІХ століття в національну українську одежу». Діагноз про зараження крові після операцій «недолугих» лікарів і в наслідок цього — смерть Грушевського, яка

кардинально змінила позиції української науки. Показові похорони і як продовження особистої трагедії Грушевського — арешт доньки Катерини, видатного етносоціолога, фольклориста, знущання над нею, її муки та смерть у Темлазі, — невідшкодовані втрати української культури.

Микола Макаренко⁴⁾, археолог і мистецтвознавець із статтями «Скульптура і різьбярство Київської Русі передмонгольських часів» та «Малоазійська миска в Києві» одним перших заклав мистецтвознавчі студії давньоруського мистецтва. Макаренко писав у першій статті: «Відомі архітектурні пам'ятники, стінні розписи, мозаїчні композиції. Але тільки відомі... Не більше... Їхня генеза, їхня еволюція, їхні технічні особливості чекають на майбутніх дослідників. Щож до великого відділу —

³⁾Бібліографія праць М.С. Грушевського, в тому числі з історії Києва: *Винар Любомир*. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації = Mikhailo Hrushevskiy: historian and nation builder : статті і матеріали / Укр. іст. т-во, Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М.С. Грушевського, НАН України. Київ; Нью-Йорк; Торонто: Фондація ім. О. Ольжича, 1995. 302 с.

⁴⁾Бібліографія праць див.: *Визначний археолог та мистецтвознавець: Бібліографічний покажчик* / Центральна міська бібліотека для дорослих ім. Бориса Антоненка-Давидовича; укладач В.І. Салогуб. Ромни, 2012. 31 с.

керамічного виробництва, дерев'яного різьбярства, текстильного виробництва, різьбярства з каменю, чи кістки, та й інших художніх виробництв — то ми маємо право казати, що нічого з дослідницьких праць не маємо.» В роки після його трагічної смерті у 1938 р. від рук катів у Томську за його відмову підписати акт знесення Михайлівського собору, — мало що змінилося. Прерогатива радянських досліджень належала московським дослідникам, а українське давньоруське мистецтвознавство стало цариною досліджень одиниць, лояльних Москві.

Л. 3. Микола Макаренко у Казані. 1935 р. Джерело: <http://knngu.org/uk/node/236>

Володимир Щербина⁵⁾ з трьома статтями у першому збірнику «Остання грамота Києву на магдебурзьке право», «Кілька маловідомих пам'яток XVIII ст. у Києві», «Л. П. Добровольський як знавець Києва й Київщини» — єдиний із авторів збірника, хто дожив до 86-річного віку (помер 1936 р.) і залишив по собі великий киевознавчий спадок головним чином у царині історії прав Києва, як в часи Речі Посполитої, так і Російської імперії. Його перелік і публікації документів з історії Києва «Документи до історії Київа 1494–1835»⁶⁾, на підставі якого у 1982 р. був виданий *Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст.*⁷⁾, фактично окреслив часові та дипломатичні рамки май-

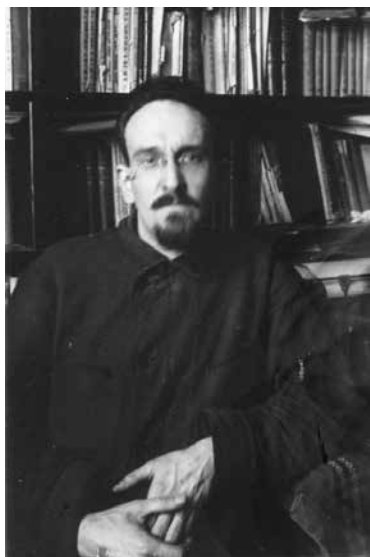
⁵⁾Бібліографія праць про Київ: *Антипович К.* Праці В.І. Щербини з історії м. Київа // Нові студії з історії Київа Володимира Івановича Щербини, члена-кореспондента Української Академії Наук і керівничого над працями Комісії історії Київа і Правобережжя. Видала Українська Академія Наук в пошану п'ятдесятиліття його літературно-наукової діяльності. Київ: друк. Укр. акад. наук. 1926. С. XXV–XXXIV.

⁶⁾*Український археографічний збірник видає Археографічна комісія Української академії наук.* К., 1926. С. 1–49.

⁷⁾Упорядники: *Г.В. Боряк, Н.М. Яковенко*; Відп. ред. *Ф.П. Шевченко*. АН Української РСР. Інститут історії; Центральний державний історичний архів УРСР у м. Києві. К.: Наукова думка, 1982. 203 с.

Іл. 4. Володимир Щербина.
Бл. 1910 р. Фото з колекції
Історико-меморіального
музею Михайла
Грушевського

Іл. 5. Сергій Шамрай.
1930-і рр. Фото з колекції
Історико-меморіального
музею Михайла
Грушевського

бутнього видання корпусу київських хартій. У першому виданні Київських збірників Володимир Щербина опублікував матеріал «Остання грамота Києву на магдебурзьке право»: це повний текст археографічно опрацьованого документа — грамоти місту від 28 лютого 1802 р. царя Александра I. Крім того В.І. Щербина згадав про всі 68 жалуваних хартій (у магістратському копіарії) Києву польських королів (48), московських царів та російських імператорів (20), про які йому повідомили керівники двох київських архівів В.О. Романовський та В.В. Міяковський.

Матеріал **Сергія Шамрая** «Київська сотня на Гетьманщині в XVII–XVIII в.в. (історично-географічна та економічна характеристика)» складає основу знань про Київщину в часи Гетьманщини. По суті, це — підґрунтя історико-географічного словника Київщини, представленого у розлогіму (с. 159–283!) матеріалі з мапами й таблицями. Сергій Шамрай — небіж Михайла Грушевського, репресований і закатований у 1939 р. у Севвостлазі, через 8 років після виходу першого збірника.

Олександр Грушевський, рідний брат Михайла Грушевського, подав до збірника матеріал «Із старих дослідів про Київ та Київщину», присвячений огляду історіографії Києва 1-ї половини XIX ст.,

коли головними дослідниками міста були М. Берлінський та Євгеній Болховітінов. Розкриваючи методи студій у царині київської старовини О. Грушевський помічав політичні мотиви їхніх старань. «Київська центральна адміністрація гадала, що під неглибоким шаром наносної польської культури лежить основний шар давньої «русской культури»: як актові книги, писані руським письмом стали за доказ проти польських претензій на людність Правобережжя так і археологічні шукання, на їхню думку, повинні були дати аргументи на користь визнання тут первісного «русского населения»...» Широка панорама дослідницьких інтересів і способів досліджень Олександра Грушевського:

Іл. 6. Олександр Грушевський. 1910-і рр.
Джерело: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/leiu/history.exe?Z21ID>

від надгробку князя Володимира Святославича до описів і досліджень храмових комплексів Києва, окремих частин міста, топографії та пам'ятників⁸⁾. Де помер Олександр Грушевський — невідомо, можливо у 1942 р. у ГУЛАЗІ (Казахстан).

Іван Щітківський присвятив у збірнику три статті історії забудови Києва: «До історії забудови м. Києва на початку ХІХ ст.», «До історії першого театрального будинку в Києві» та «Невідомий архітектурний твір акад. О. В. Беретті в Києві, будинок історичних установ ВУАН»⁹⁾ Після заслання у 1931 р. його доля невідома.

⁸⁾Бібліографія праць: *Костюк І. Олександр Грушевський та становлення національної науки і вищої школи на початку ХХ ст. // Український історик. 2002. № 01–04 (152–155).*

⁹⁾Бібліографія праць: *Ясь О.В. Щітківський (Щитківський) Іван Іванович// Енциклопедія історії України: Т. 10: Т–Я / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України.К.: В-во «Наукова думка», 2013. С. 686–687.*

Іл. 7. Іван Щітківський. 1890-і рр. Фото з колекції Історико-меморіального музею Михайла Грушевського

Іл. 8. Петро Кудрявцев. 1890-і рр. Джерело: https://uk.wikipedia.org/Кудрявцев_Петро_Павлович

Петро Кудрявцев професор Київської духовної академії, член Всеукраїнського православного церковного собору 1918 р. Не підтримав обновленство, був арештований у 1939 р., помер у 1940 р. У першому збірнику презентував дві статті: «Деякі сторінки з культурної історії давнього Києва» та «Освітні мандрівки вихованців Київської Академії за кордон у XVIII ст.»¹⁰⁾

Михайло Карачківський, священник та історик, учень М. Грушевського¹¹⁾ подав статтю «Київські цехи за литовсько-польської та ранньої московської доби» як продовження своєї розвідки «Архівна спадщина київських цехів» (опублі-

¹⁰⁾Бібліографія праць: Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. –1941 р.): матеріали до бібліографічного словника / Авт.-уклад. Л.В. Гарбар ; ред. кол.: Г.В. Боряк, Л.А. Дубровіна (голова), В.І. Попик та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Ін-т рукопису. Київ, 2017. С. 242.

¹¹⁾Юркова Оксана. Київська історична школа М.С. Грушевського: долі науковців // «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ». 1998. № 1/2(6/7).

Іл. 9. Михайло Карачківський.
1940-і рр. Джерело: [https://uk.wiki-
pedia.org/Карачківський_Михайло_
Федорович](https://uk.wikipedia.org/Карачківський_Михайло_Федорович)

Іл. 10. Іван Хозеров. 1940-і рр.
Джерело: [http://sophia.polotsk.muse-
um.by/node/52727](http://sophia.polotsk.museum.by/node/52727)

кована у Записках історично-філологічного відділу ВУАН. 1927. Книга 11. С. 263–286). Доля його невідома: помер чи то у 1950 р. (Німеччина), за іншими даними — у 1964 р. (Австралія)

Допис **Івана Хозерова** «Спас на Берестю» (переїхав в часи репресій до Білорусі, згодом до Росії) та **Л.Я. Лавровського** «Олег і Хельгу хазарського документу, виданого В. Шехтером» репрезентували давньоруську тематику збірника. «Хмілянський рубіж давньої Київщини» **Леоніда Добровольського** був публікацією однією із останніх його робіт, бо у 1930 р. вченого не стало. «Київські надгробки» **Євгена Кузьміна**, «Художник старого Києва, Шевченковий приятель, М.М. Сажин» **Олексія Сімзен-Сичевського** та «Художнє оформлення будинку Історичних Установ ВУАН (за проєктом В. Кричевського)» **Костя Куниці** завершили збірник на високій художній ноті мистецьких оглядів київських пам'яток.

Продовження *Збірників* — данина пам'яті цих вчених. Вічна їм пам'ять!